

Dutch

Gene Sharp
SOCIALE VERDEDIGING:
EEN OPTIE VOOR WEST-EUROPA?

Gene SHARP kan worden beschouwd als de belangrijkste theoreticus - en onderzoeker - op het gebied van geweldloosheid, geweldloze actie, en met name op het gebied van "civilian defense" - de term waaraan hij zelf de voorkeur geeft. Dit artikel is speciaal geschreven op verzoek van de redactie van het tijdschrift Jason, mede naar aanleiding van het feit dat ook Gene Sharp als adviseur is verbonden aan een door de Nederlandse regering ingestelde commissie. Het is dus van betrekkelijk recente datum. Het verscheen - in het Nederlands - in de decemberaflevering van Jason, in de jaargang 1978.

Sharp's uitgangspunt is dat militaire verdediging zou kunnen - en moeten - worden vervangen door een niet-gewelddadige, een stellingname waarvan hij het realisme illustreert aan de hand van talloze historische studies waarin dergelijke vormen van geweldloze (verdedigings) actie effectief zijn geweest. Een vergelijking die hij in dit artikel maakt is zeer opmerkelijk: het ontwikkelingsniveau van een dergelijke geweldloze verdediging bevindt zich misschien op hetzelfde niveau als de militaire verdediging vijfduizend jaar geleden. En dat betekent dat er alle reden is er ernstig aandacht aan te besteden, in plaats van het idee als onbruikbaar af te wijzen.

Na een artikel dat elders in deze bundel is opgenomen heeft Sharp nog twee belangrijke boeken over dit onderwerp geschreven: *Exploring nonviolent alternatives* (Boston, Ma., Porter Sargent, 1970, 162 blz) en vooral *The politics of nonviolent action* (Boston, Ma., Porter Sargent, 1973, 902 blz), terwijl binnenkort verschijnt: *An Abecedary of nonviolent action and civilian defense* (een soort woordenboek). Gene Sharp is verbonden aan het Center for International Affairs van Harvard University (Cambridge, Massachusetts), en tevens is hij hoogleraar in de sociologie en politieke wetenschappen aan de Southeastern Massachusetts Univ. (North Dartmouth).

Voor velen lijkt het veiligheidsbeleid van West-Europa vast te liggen en aan de behoefte te voldoen. Ondanks enkele storende ontwikkelingen wordt vaak gesteld dat de internationale gevaren afnemen. Men ziet geen reden om nieuwe wegen voor defensie en afschrikking te onderzoeken.

Deze visie zou echter wel eens onvoldoende doordacht kunnen zijn. Zij kan het gevolg zijn van te geringe aandacht voor potentiële bronnen van instabiliteit en zwakheden in het Westelijke veiligheidsstelsel. Deze zwakheden worden op zeer uiteenlopende wijze geëvalueerd. Wat voor de één een ernstige tekortkoming is, wordt door de ander als te verwaarlozen geacht. Niettemin kan er niet zonder meer vanuit gegaan worden dat het bestaande beleid van de NAVO en de individuele lidstaten in alle mogelijke situaties toereikend is en dat er geen ernstige gevaren in de toepassing ervan zouden schuilen.

Er wordt bijv. verondersteld dat het geheel der Westelijke konventionele militaire middelen, zelfs nu de Westeuropese landen zwaar tegen de Verenigde Staten aanleunen, niet adequaat is. Vandaar dat men voor het afschrikken c.q. afslaan van een Russische konventionele aanval zo'n groot gewicht toekent aan de zgn. taktisch-nukleaire wapens. Ook de neutronenbom is bedoeld om de Westerse zwakheden te verhelpen. Dergelijke plannen zijn op zich al een bevestiging van de ernstige tekortkomingen van de huidige politiek.

In de NAVO-strategie kan men de volgende gebreken onderkennen:

- geen enkel afschrikkingsmiddel biedt de garantie dat het zal afschrikken;

- verdediging tegen een Sovjet-aanval met kernwapens, en zelfs met konventionele wapens wanneer dit op grote schaal geschiedt, zou de vernietiging van het grootste deel van de bevolking en samenleving die men wil verdedigen, tot gevolg hebben;

- er bestaan nauwelijks plannen om, in geval van een bezetting als gevolg van een militaire nederlaag of overgave, weerstand te bieden - de afwezigheid van zulke plannen kan op zichzelf reeds bijdragen tot de beslissing om binnen te vallen.

De meeste landen gaan geheel voorbij aan het interne (veiligheids)probleem van de machtsusurpatie. Hoewel staatsgrepen van rechtse, neo-fascistische of kommunistische zijde in konstitutionele democratieën een reële bedreiging vormen, worden vrijwel nergens uitgebreide voorbereidingen en maatregelen getroffen om eventuele "coups" af te schrikken en zonodig te verijdelen.

Men kan het veiligheidsbeleid van de NAVO en de individuele lidstaten onderschrijven of er kritisch tegenover staan. Welke houding men ook inneemt, niet gezegd kan worden dat het huidige beleid zodanig in alle opzichten voldoet dat aanvullende of alternatieve opvattingen niet onderzocht behoeven te worden.

Vormen van agressie

Hoewel interne en externe gevaren soms ingebeeld zijn of overschat worden, zijn zij toch vaak reëel; bovendien kunnen zij zeer plotseling opdoemen. Aangezien gevaren in diverse gedaanten voorkomen, mag zonder zorgvuldig onderzoek niet aangenomen worden dat een bepaald beleid succesvol gehanteerd kan worden t.a.v. het gehele spektrum van gevaren. Daartoe is een verdere uitsplitsing van de mogelijke aanvalsvormen noodzakelijk. De vele agressievormen waarmee een land gekonfronteerd kan worden, zijn ruwweg als volgt in te delen:

1. massale nukleaire aanval
2. beperkte nukleaire aanval
3. konventioneel luchtbombardement
4. konventionele invasie
5. blokkade
6. staatsgreep
7. guerrilla, en
8. terreurdaden.

Voor iedere categorie of sub-categorie van agressie kan men nagaan wat de beste tegenmaatregelen zijn. Dit artikel beperkt zich tot de konventionele invasie en de "coup d'état" en tot één mogelijk antwoord hierop: sociale verdediging.

In de VS spreekt men van "civilian defense" en ook wel van "civilian-based defense". Allereerst zal dit begrip omschreven worden en vervolgens de toepassing ervan worden gezien m.b.t. het afschrikken c.q. afslaan van bovengenoemde twee agressievormen.

Verdediging

Het is noodzakelijk de basisbegrippen verdediging en afschrikking te verduidelijken. Heldere concepten zijn een voorwaarde voor gedachtevorming op dit moeilijke gebied. Helaas ontbreken klaarheid en precisie maar al te vaak. Men realiseert zich te weinig dat de term verdediging een grote verscheidenheid aan betekenissen dekt. Vaak wordt dit in het geheel niet beseft. Het woordenboek van het Amerikaanse ministerie van Defensie van militaire en aanverwante termen geeft niet eens een definitie van "defense" (1).

"Verdediging" wordt hier gebruikt in de zin van het beschermen of het behouden van de onafhankelijkheid van een land, van het recht om de eigen levenswijze, instituties en legitimizeitsnormen te bepalen, alsook het in zo groot mogelijke mate beschermen van het leven van de bevolking, zijn vrijheden en mogelijkheden voor verdere ontplooiing.

Verdediging kan ook omschreven worden als een in instrumentele zin effectieve aktie om te verdedigen, d.w.z. een aktie die tegen een aanval beschermt en de eigen schade zo klein mogelijk houdt. Akties als het binnendringen of het bombarderen van een ander land, of het omverwerpen van de regering, zijn geen verdediging meer, maar (tegen)aanvallen.

De gehele geschiedenis door zijn er voornamelijk militaire middelen gebruikt voor verdediging. Verdediging en militair potentieel is echter niet hetzelfde. Er hebben zich situaties voorgedaan waarin met militaire middelen niet verdedigd kon worden, hetzij omdat deze middelen te zwak waren om een aanval af te slaan, hetzij omdat de middelen te krachtig waren en slechts wederzijdse vernietiging met zich mee konden brengen. Militaire aktie maakt het mogelijk een vijandig land te verslaan of te bombarderen, maar kan door de moderne technologie tijdens een konflikt de eigen bevolking niet beschermen, evenmin als zij sociale systemen, steden of grondgebied van vernietiging kan redden.

Daarentegen is er soms, zoals we zullen zien, verdedigd met niet-militaire middelen, namelijk civiel verzet. Verdediging en militaire middelen zijn dan ook niet synoniem. Zowel konceptueel als in de praktijk zijn deze twee begrippen verschillende grootheden. Met verdediging wordt het doel of het resultaat aangeduid, met militaire capaciteit een bepaalde soort middelen waarmee, naast andere mogelijkheden, kan worden verdedigd.

Afschrikking

In de eerste plaats is het wenselijk dat men niet aangevallen wordt. Daartoe dienen verschillende invloeden en maatregelen, waarvoor in het Engels de term "dissuasion" bestaat, een begrip dat de Nederlandse taal ontbeert. "Dissuasion" is het resultaat van daden of processen die een tegenstander ertoe brengen een vijandige aktie, die overwogen wordt, niet uit te voeren. Er zijn verschillende manieren om dit resultaat te bereiken: rationele argumentatie, een beroep op morele gevoelens, een wijziging in de situatie, afleidingsmanoeuvres, het kiezen voor een niet-offensief beleid en afschrikking.

"Afschrikking" is meer dan militaire of nukleaire afschrikking. Het is het proces dat een tegenstander beperkt in of weerhoudt van het plegen van een agressieve of vijandige daad, omdat hij daarvan bepaalde gevolgen verwacht, die hij liever wil vermijden.

De NAVO en de individuele lidstaten gaan ervan uit dat een konventionele aanval alleen door het bezit van een sterke konventionele verdedigingsmacht ofwel van massavernietigingswapens kan worden voorkomen. Het afschrikkingseffekt kan echter eveneens bereikt worden door een op verzet voorbereide bevolking, waarbij dan hetzij guerrilla, hetzij niet-militaire akties worden gevoerd. Ook door ondragelijke economische sankties in het vooruitzicht te stellen kan bv. een derde partij agressie afschrikken. Deze sankties kunnen de vorm aannemen van een olie-embargo of van meer omvattende handelsbeperkingen. Afschrikking kan derhalve naast bestraffing ("punishment") ook berusten op ontzegging ("denial") van iets dat een potentiële aanvaller nodig heeft. Zowel bestraffing als ontzegging kunnen met of zonder geweld geschieden. Verdediging, ontzegging en zelfs afschrikking zijn daarom niet noodzakelijkerwijs gebonden aan militaire middelen; laat staan aan nukleaire wapens.

Afschrikken met verdedigingscapaciteit

Buiten het nukleaire kader vallen afschrikings- en verdedigingscapaciteit goeddeels samen. De scheiding tussen beide is hoofdzakelijk teweeggebracht door de technologie van massavernietiging. Het nukleaire afschrikingspotentieel kan niet op dezelfde wijze voor de verdediging worden aangewend als de konventionele middelen. Kernwapens bestraffen alleen; zij zijn te gevaarlijk om mee te verdedigen in de traditionele zin des woords. Wij moeten derhalve zoeken naar een veiligheidsbeleid dat beide elementen van afschrikking waarborgt, alsook andere vormen van "dissuasion" en tevens een verdedigingscapaciteit verschafft. Hierbij dient men uit te gaan van het begrip verdediging als zodanig, zonder vooraf een voorkeur uit te spreken voor gedachten als "de aanval is de beste verdediging" en zonder de huidige en toekomstige militaire technologie als vertrekpunt te nemen. Men zal bij de ontwikkeling van een nieuwe strategie ook buiten het kader van het nukleaire afschrikingsdenken moeten kunnen treden.

Alternatieve wapens

Het is een gezond strategisch beginsel om agressie niet te weerstaan op de gebieden waar de aanvaller een duidelijke overmacht geniet, maar om juist die terreinen te kiezen waar men zelf sterk staat. Dit beginsel geldt niet alleen voor categorieën wapensystemen, maar ook voor methodes van strijd. Om een aanval te weerstaan kan de verdediger doelbewust afzien van het gebruik van die wapens die door de agressor worden gehanteerd. Indien beschikbaar kan hij beter alternatieve middelen gebruiken, waarop de tegenstander zo gauw geen antwoord heeft en waarmee hij in het voordeel komt te staan.

De redenen van de verdediger om geheel afwijkende strijdmiddelen te kiezen kunnen de volgende zijn:

- erkenning van de superioriteit van de andere partij;
- de verwachting dat het gebruik van een alternatieve defensiemethode meer succes zal hebben;
- inschattingen van de gevolgen van de strijd op lange termijn voor de veiligheid van de samenleving; en
- de hoop op een geringer destructieniveau in het te verdedigen land.

Sociale verdediging

Bij sociale verdediging hanteert de bevolking in plaats van militaire wapens allerhande sociale, politieke psychologische en economische "wapens" (2). Sociale verdediging kan men definiëren als een defensiepolitiek waarbij voorbereid verzet van de bevolking gebruikt wordt om de vrijheid, soevereiniteit en gezagsstructuur van een samenleving te beschermen tegen interne staatsgrepen en externe invasies en bezettingen. Het doel is dergelijke aanvallen af te schrikken en in voorkomend geval te verijdelen.

Dit geschiedt door beïnvloeding van de wil van de aanvaller, met name door het vermogen iedere bezetting onmogelijk te maken. Middelen hiertoe zijn massale en selectieve weigeringsakties en het trotseren van de bezetter door de bevolking en maatschappelijke structuren. Hetzelfde middel - sociale verdediging - voorziet in zowel het afschrikings- als het verdedigingsvermogen.

De term "sociaal" duidt op het niet-militaire karakter van het beleid en maakt tevens duidelijk dat het erom gaat de onafhankelijkheid en het democratische karakter van de samenleving en haar principes door actie van de burgerbevolking te verdedigen. Sociale verdediging betekent de directe verdediging van de samenleving als zodanig, d.w.z. van de principes waarop zij berust, haar structuren en vrijheden en niet zozeer de verdediging van het grondgebied. Beslissend is de strijd om de maatschappij, niet die om het territoire. Indien succesvol, leidt sociale verdediging tot de ineenstor-

ting of de terugtrekking van de buitenlandse agressor c.q. binnenlandse machtsusurpator.

Sociale verdediging is een verfijnde uitwerking van de algemene techniek van niet-geweldadige actie en van verzet door de burgerij, zoals deze herhaalde malen in het verleden op geïmproviseerde wijze is toegepast. Het gaat erom deze techniek aan de huidige defensie-behoeften aan te passen. Een rationeel opgezet programma van planning, training en andere voorbereidingen, gebaseerd op fundamenteel onderzoek zal de kracht van dit "wapen" enorm doen toenemen.

Onderzoek naar en verdere ontwikkeling van niet-gewelddadige verdedigingsmethoden is nog niet op grote schaal ondernomen; en systematisch voorbereide sociale verdediging in het kader van een nationale defensie heeft zich tot nu toe niet voorgedaan. De voorgestelde koers is voor een deel gebaseerd op een extrapolatie van de toekomstige mogelijkheden, afgeleid uit de bestaande technieken, en op de historische ervaringen met geïmproviseerd civiel verzet.

Sociale verdediging is geen ontwapening, voorzover daarmee het verminderen of afzien van een verdedigingscapaciteit wordt bedoeld. De overgang naar een stelsel van sociale verdediging moet veeleer gezien worden als omwapening - de invoering van een nieuw afschrikkings- en verdedigingspotentieel, waarmee noch konventionele noch nukleaire middelen zijn gemoeid.

Sommige analisten beschouwen sociale verdediging als een mogelijke vervanging van militaire verdediging. De huidige belangstelling is echter primair gericht op de mogelijkheid van een civiele aanvulling op het militair vermogen. Doorgaans wordt aangenomen dat het adopteren van een systeem van sociale verdediging als aanvulling op of, na een overgangsfase, als vervanging van militaire verdediging, het resultaat zal zijn van een denk- en besluitvormingsproces in de samenleving en bij de overheid.

Landen die slechts over een gering militair potentieel beschikken, zullen sneller geneigd zijn geheel of gedeeltelijk op sociale verdediging over te gaan. Over het algemeen zal de omwapening echter een geleidelijk proces zijn. De nieuwe defensiecapaciteit kan na een aantal jaren dusdanig zijn opgevoerd, dat het punt wordt bereikt waar met verlaging of zelfs gehele uitfasering van het militair vermogen kan worden begonnen. Sommige landen zullen wellicht altijd een combinatie van sociale en militaire verdediging blijven houden.

Wat vermag sociale verdediging?

De voorstanders van nader onderzoek naar de mogelijkheden van sociale verdediging hebben uiteenlopende visies over de rol en de voordelen van een dergelijk stelsel. Sociale verdediging zou:

- een gevoel van verslagenheid en hulpeloosheid in geval van een militaire nederlaag voorkomen;
- een voortgezette verdediging mogelijk maken nadat de militaire middelen gefaald hebben;
- een bloedige guerrilla-oorlog met al zijn nadelige gevolgen voor de samenleving kunnen voorkomen;
- een alternatief vormen voor overgave, wanneer het gebruik van konventionele en nukleaire wapens geen uitzicht op succes biedt;
- invasies en staatsgrepen kunnen afwenden;
- een greep naar de macht kunnen verijdelen;
- de afschrikking en verdediging van een militair bondgenootschap versterken;
- een militaire bezetting frustreren door het land politiek onbeheersbaar te maken en de loyaliteit van de bezettende troepen te ondermijnen;
- het voor m.n. kleine landen mogelijk te maken om in grotere mate zelf in hun defensiebehoefte te voorzien;
- een scheiding aanleggen tussen een realistische verdedigingscapaciteit en een provocerende aanvalscapaciteit;

- een deel of zelfs het gehele defensievermogen kunnen uitmaken van neutrale landen, die een grote mate van autarkie in defensieaangelegenheden willen;
 - militaire verdediging volledig kunnen vervangen.
- Nader onderzoek zal nodig zijn om deze uiteenlopende claims te evalueren.

Geïmproviseerd verzet

Hoewel de meeste geschiedenisboeken er weinig aandacht aan besteden, is er een rijke ervaring in burgerlijk verzet d.m.v. protestdemonstraties, boycotts, stakingen, weigeringsakties en allerlei vormen van geweldloze uitdaging van de bezetter. Schrijver dezes heeft elders (3) 198 specifieke geweldloze aktiemethodes onderscheiden. Deze aktiemethodes zijn bedoeld om geweld en onderdrukking tegen te gaan.

Gewelddadige repressie kan zelfs gebruikt worden om de machtsverhouding ten gunste van de onderdrukten te wijzigen door het proces van politieke "jiu-jitsu" (4). Zo keerde de bloedige wijze waarop de Paleiswacht van de Tsaar in 1905 een vreedzame demonstratie uiteensloeg, zich uiteindelijk tegen het Tsaristische regiem.

De geschiedenis biedt vele voorbeelden van burgerverzet. De omstandigheden waaronder het zich voordeed, zijn zeer verschillend. Deze gebeurtenissen zijn wellicht de voorlopers van een nieuw verdedigingsmodel dat doelbewust ontwikkeld kan worden door onderzoek, studies, planning, voorbereiding en training. Sommige van deze historische voorbeelden laten een overwinning zien, andere een nederlaag. Soms werd het civiele verzet tegelijk met gewelddadige methodes gebruikt. Van belang is dat het hier gaat om experimenten in "oorlog zonder geweld", die om nadere uitwerking vragen. De opgedane ervaringen mogen niet klakkeloos overgenomen worden; evenals bij de krijgsgeschiedenis moeten de lessen uit het verleden leiden tot verbetering van de toe te passen taktiek.

Door op allerlei wijzen de Nazi-bevelen te negeren werd het leven van vele Joden gered. In enkele gevallen was er zelfs sprake van openlijke konfrontatie. Het meest dramatische voorval speelde zich af in Berlijn in de herfst van 1943, tegen het einde van Hitlers uitroeiingsprogramma. Zesduizend niet-Joodse vrouwen demonstreerden openlijk in de straten van Berlijn bij de gevangenis waar hun Joodse echtgenoten gevangen zaten; zij slaagden erin hen op vrije voeten te krijgen. Zodoende mislukte het Nazi-plan om Duitsland "vrij van Joden" te maken (5).

Burgerlijk verzet in allerlei vormen deed zich voor in verscheidene door Nazi-Duitsland bezette landen, met name in Nederland, Noorwegen (het Noorse lerarenverzet!) en Denemarken. De inmiddels overleden Britse strategische denker, Sir Basil Liddell Hart, verhaalt dat uit ondervraging van Duitse generaals na de oorlog bleek, dat de niet-gewelddadige vormen van verzet effectiever waren en de Duitsers veel meer problemen bezorgden dan de guerrilla-akties (6).

Burgerlijk verzet en ongehoorzaamheid werd ook als geïmproviseerd wapen gehanteerd tegen staatsgrepen. Dit is b.v. gebeurd in 1920 in Duitsland (7) en in 1961 in Frans Algerije.

Staatsgrepen verijdeld

De regering van de nieuwe Duitse Weimar republiek zag zich in 1920 gesteld tegenover een rechtse staatsgreep, georganiseerd door Dr. Wolfgang Kapp en generaal Walter von Lüttwitz en gesteund door generaal Ludendorff. Het overgrote deel van het Duitse leger stelde zich "neutraal" op - d.w.z. het deed niet mee, maar trachtte evenmin de greep naar de macht te verhinderen - maar ex-militairen georganiseerd in eenheden van het "Freikorps" bezetten met de hulp van de Baltische brigades op 12 maart Berlijn. De legale, democratische regering met aan het hoofd president Ebert, vluchtte. De "Kap-

pisten" stelden een nieuwe regering in; de vluchtende regering echter -uiteindelijk kwam zij in Stuttgart terecht - proklameerde dat het ieders plicht was alléén haar te gehoorzamen. Nadat een staking onder de arbeiders in Berlijn uitgebroken was, riepen de sociaal-demokratische partijleiding en de regering op tot een algehele staking. Ambtenaren weigerden elke vorm van samenwerking. Pamfletten met als titel "De ineerstorting van de militaire diktatuur" werden uit vliegtuigen over Berlijn gestrooid. Het Kapp-regime desintegreerde in snel tempo. Op 17 maart eiste de Berlijnse veiligheids-politie Kapps aftreden, hetgeen hij toen ook deed. De putsch was ongedaan gemaakt met een minimum aan bloedvergieten.

In 1961 nam een groep militairen de macht over in de toenmalige Franse kolonie Algerije. Gevreesd werd dat de opstandelingen zouden pogen de regering in Parijs omver te werpen(8). De Gaulles oproep aan de bevolking om op alle mogelijke wijze de opstandelingen te dwarsbomen, vond echter gehoor. De putsch-leiders kregen geen medewerking van hun manschappen. In Frankrijk zelf werd een massale symbolische staking gehouden. Na vier dagen besloten de putsch-leiders hun poging te beëindigen.

In beide gevallen werd de wettige regering over-eind gehouden door niet-gewelddadige akties van gewone mensen (arbeiders, ambtenaren, militairen). De eerste keer dat geweldloos verzet als officieel regeringsbeleid gold, was tijdens de Frans-Belgische bezetting van het Roergebied in 1923 (9).

De strijd om het Roergebied

Op 11 januari 1923 marcheerden Franse en Belgische troepen het Roergebied binnen. De bedoeling was om, ondanks Duitslands precaire financiële situatie, de na WO I opgelegde herstelbetalingen af te dwingen. Een tweede motief was het bewerkstelligen van een afscheiding van het Rijnland.

Enkele dagen voor de inval werd in Duitsland besloten de bezetting te beantwoorden met een politiek van non-koöperatie. Voorbereidingen waren niet getroffen, maar het verzet zou door de regering worden gefinancierd. Met name de vakbonden waren sterke voorstanders van deze politiek.

Bevelen van de bezetter werden genegeerd. Mijneigenaars verleenden geen diensten aan de bezetter. Massale betogingen werden voor de rechtbanken gehouden wanneer verzetsmensen terechtstonden. Politieagenten weigerden buitenlandse autoriteiten te groeten. Het spoorwegverkeer werd lamgelegd. Winkeliers verkochten niet aan de bezetter. Door de bezetter verstrekte soep werd, ondanks de nijpende voedseltekorten, geweigerd. Oppositionele kranten verschenen in weerwil van de verboden, enz.

De reactie was hard: de staat van beleg werd uitgeroepen; verzetsmensen werden opgesloten of naar het niet-bezette deel van Duitsland verbannen; eigendom werd in beslag genomen; persoonsbewijzen werden verplicht gesteld; plunderende bendes werd de vrije hand gelaten; de bezettingstroepen kregen meermaals het bevel op de bevolking te schieten.

Het verzet werd nog gekompliceerd door een aantal vernielingen (bomexplosies e.d.) die de dood van Fransen en Belgen tot gevolg hadden. Dit soort sabotage deed de internationale sympathie voor Duitsland afnemen. De Pruisische minister van Binnenlandse Zaken, Severing, de vakbonden en het overgrote deel van de bevolking wezen deze daden, die de eenheid van de verzetsbeweging verstoorden onvoorwaardelijk af. De sabotagedaden leidden tot spontane wraakacties van de bezette troepen en tot strenge tegenmaatregelen van officiële zijde. De weerstand van de Duitse bevolking, die gebukt ging onder de werkeloosheid, de voedseltekorten en de voortwoekerende inflatie, werd uiteindelijk gebroken. Op 26 september 1923 gaf de Duitse regering haar non-koöperatie politiek op en vervolgens werden er onderhandelingen met Frankrijk en België gestart.

Veel Belgen protesteerden heftig tegen het optreden van hun regering en een aantal Fransen stelde zich als "avocat des boches" (pleitbezorgers van de moffen) op. Tegen het einde van 1923 gaf Poincaré ten overstaan van de Frans Nationale Assemblée toe dat zijn beleid gefaald had. Duitsland had niet gewonnen, maar uiteindelijk trok de bezettingsmacht zich wel terug (in juni 1925). Het Rijnland werd niet van Duitsland losgemaakt. Noch de economische noch de politieke doelstellingen van de bezetting waren gerealiseerd. Groot-Brittannië en de VS gingen zich met het konflikt bemoeien, hetgeen leidde tot een nieuwe regeling van de herstelbetalingen.

Tsjechoslowakije

De Tsjechoslowaakse gebeurtenissen tussen augustus 1968 en april 1969 zijn opmerkelijk (10) en vormen wellicht de belangrijkste poging tot nu toe om geïmproviseerd burgerlijk verzet te gebruiken voor de nationale verdediging. Uiteindelijk werd het onderspit gedolven, maar dit negatieve resultaat bleef vrij lang uit. Acht maanden lang weerhielden de Tsjechen en de Slowaken de Sovjets ervan hun politiek doel, nl. het installeren van een konservatief regime bereid aan de leiband van Moskou te lopen, te bereiken.

Er zijn aanwijzingen dat de Russen militaire weerstand hadden verwacht en ervan uitgingen dat zij deze gemakkelijk zouden breken, waarna een marionettenregering zou kunnen worden geïnstalleerd. Binnen enkele dagen zou de zaak gepiept zijn en zouden de troepen weer naar huis kunnen. Met de bedoeling om meteen met de militaire nederlaag van Tsjechoslowakije de regering Dubcek te vervangen, werden in een vroeg stadium meerdere voor-
aanstaande politieke leiders door de KGB ontvoerd. President Swoboda werd onder huisarrest gesteld.

De militaire nederlaag bleef echter uit, aangezien de Tsjechische regering het leger bevolen had binnen de kazernes te blijven. In plaats daarvan werd een geheel ander soort strijd geleverd. Het bijzondere karakter van de Tsjechische weerstand bezorgde de binnendringende troepen ernstige logistieke en morele problemen. Het bleek noodzakelijk het grootste deel van de troepen binnen korte tijd te vervangen.

Het verzet begon al enkele uren na de inval, toen medewerkers van het nationale persbureau weigerden een persbericht uit te geven, waarin stond dat bepaalde Tsjechische partij- en regeringsleiders om de interventie hadden gevraagd. De regering en partijleiding stelden in tegendeel de inval aan de kaak en eisten de onmiddellijke terugtrekking van de invasietroepen en de vrijlating van de gearresteerde politieke leiders.

Een klandestien radionet riep de bevolking tot geweldloos verzet op en wees erop dat gebruik van geweld zinloos was. D.m.v. dit radionet werd o.a. het "Buitengewone Veertiende Partijkongres" bijeengeroepen, een algehele staking van een uur uitgeroepen en het spoorwegpersoneel gevraagd het transport van Russische elektronische apparatuur te vertragen. Het lukte de Russen niet om voldoende kollaborateurs te vinden om een marionettenregering op te richten.

Ondanks hun militair succes konden de Sovjets het land niet onder bedwang krijgen. Gekonfronteerd met eensgezind verzet en de toenemende demoralisatie van hun soldaten, besloten zij President Svoboda naar Moskou over te vliegen om te onderhandelen. Eenmaal aangekomen stond Svoboda erop dat de gearresteerde politieke leiders aanwezig zouden zijn.

Er werd een kompromisvoorstel uitgewerkt - waarschijnlijk een strategische fout - dat de Sovjet-aanwezigheid legitimeerde en een aantal verworvenheden van de Praagse lente teniet deed. Vele liberale hervormingen konden echter nog gehandhaafd blijven, terwijl de Russische troepen uit de steden teruggetrokken werden. De progressieve regeringsleiders keerden naar Praag terug en namen hun officiële posities weer in. De bevolking beschouwde het compromis echter als een nederlaag en wilde het aanvankelijk niet aanvaarden.

In april 1969 verschaften enkele anti-Sovjet betogingen een voorwendsel om de druk op te voeren. Ditmaal kapituleerden de Tsjechoslowaken; de Dubcek-groep werd uit de weg geruimd en door Husak vervangen. De Russen hadden, noodgedwongen, hun militaire aanpak ingeruild voor een combinatie van politieke pressie en manipulatie. De verwezenlijking van hun doeleinden was met acht maanden vertraagd. Als de Tsjechen dit resultaat met militaire middelen hadden bereikt, was er sprake geweest van een tweede slag bij Thermopylae.

Verfijning en voorbereiding

Sociale verdediging is meer dan het navolgen van historische gebeurtenissen, al vormen deze wel een bron van inspiratie. De voorbeelden uit het verleden berusten allemaal op improvisatie. De bevolking miste steeds elementaire kennis van de middelen en methoden om onderdrukking te weerstaan. Het ontbrak aan de voorbereiding, geoefendheid en vaak ook aan de discipline die nodig zijn voor een effectieve toepassing van deze strijdmethode.

Momenteel bevindt de strategie van sociale verdediging zich in een even primitief stadium als de krijgskunst vijftien jaar geleden. Alleen door een doelbewuste inspanning om de wapens, organisatie en tactiek te verbeteren kon de enorme effectiviteitstoename die wij kennen, worden bereikt. Deze inspanning heeft zich tot dusver nog niet tot de sociale verdediging uitgestrekt.

De sociale verdedigingstechnieken moeten verder verfijnd worden. Hiervoor is fundamenteel en probleemgericht onderzoek nodig. De zwakheden van militaire bezettingen, diktaturen en andere onderdrukkingsvormen zullen moeten worden geïdentificeerd. Door onderzoek, planning, voorbereiding en training zal de effectiviteit van sociale verdediging ongetwijfeld met een veelvoud toenemen t.o.v. de reeds indrukwekkende, hoewel weinig bekende, historische voorbeelden.

Aangezien sociale verdediging veronderstelt dat de burgerij en de bestaande groeperingen en organisaties als combattanten fungeren, zullen voorbereiding en training op grote schaal moeten plaatsvinden. In krisistijd zullen de gebruikelijke sociale, economische en politieke instellingen van de samenleving verdedigingscentra zijn. Hoewel onder vuur, zou de samenleving zich op democratische wijze blijven besturen. Voor de illegitieme machthebber zou zij onregeerbaar zijn (volledige eensgezindheid van de bevolking is geen voorwaarde daartoe).

De verschillende aanvalsopties moeten bestudeerd worden teneinde de sociale-verdedigingsplannen daarop te richten. Civiel verzet biedt een grote flexibiliteit in de keuze van strategie en taktiek. Er bestaat dan ook geen blauwdruk die in alle situaties kan worden toegepast; er is ook geen wonderrecept - b.v. de algemene staking - dat in alle gevallen werkt. De verzetsstrategie zal steeds aan de doeleinden van de agressor en de wijze waarop hij zijn aanval uitvoert moeten worden aangepast.

Strijdmethodes

Eénieder die een leidinggevende positie heeft bekleed, zal aan den lijve ondervonden hebben dat de realisatie van de eigen plannen sterk afhankelijk is van de mate waarin men erin slaagt de ondergeschikte instanties deze plannen te laten uitvoeren. Zonder de bereidheid tot samenwerking, gehoorzaamheid en steun van de lagere

niveaus is er geen sprake van leiderschap en kan het systeem als geheel niet efficiënt werken. In extreme gevallen van ongehoorzaamheid ontvalt de leider zijn machtsbasis. Deze wet geldt voor elke regering, zoals sommige diktators en bezetters tot hun eigen ontsteltenis hebben ondervonden. Dit maakt het mogelijk om, zonder geweld te gebruiken, grote druk en zelfs dwang uit te oefenen. Sociale verdediging is niet zozeer gericht op het ompraten van de tegenstander als wel op het lam leggen van zijn machtsapparaat.

Een aanval om ideologische redenen zou gekeerd kunnen worden door allerlei weigeringsakties van scholen, media, kerken, regeringsinstanties etc., met het doel de democratische beginselen te bestendigen. Een aanval gericht op economische uitbuiting zou beantwoord kunnen worden met boycots, stakingen, langzaam-aan-akties door spoorwegpersoneel, weerstand in de bedrijven enz., ten einde de tegenstander ieder perspektief op economisch voordeel te ontnemen. In het geval van een staatsgreep zou de tegenwerking van het ambtenarenkorps, de lokale overheden en de politie van belang kunnen zijn. Zo zouden verschillende sectoren van de samenleving met specifieke verdedigingstaken worden belast, afhankelijk van de omstandigheden.

De politie kan medewerking weigeren bij de vervolging van verzetslieden. Journalisten en uitgevers kunnen zich aan de censuur onttrekken door illegale publikaties, hetgeen in Rusland in 1905 en in verschillende landen tijdens WO II geschiedde. Vrije radio-programma's kunnen vanuit schuilplaatsen worden uitgezonden (Praag 1968). Priesters en predikanten kunnen vanaf de kansel de plicht om de indringer iedere hulp te ontzeggen, verkondigen (Nederland 1940-45). Politici, ambtenaren en rechters kunnen door de onwettige bevelen te negeren, het bestuursapparaat buiten de controle van de vijand of usurpator houden (Kapp-Putsch 1920)

Rechters kunnen de bezettende autoriteiten onwettig verklaren en op basis van de vroegere wetten doorwerken. Leraren kunnen weigeren als verlengstuk van een propaganda-machine te fungeren. Zij kunnen vasthouden aan de bestaande lesprogramma's, de scholieren bepraten en, in geval van sluiting, de lessen thuis bij de kinderen voortzetten (Noorwegen 1940-45). Werkgevers en werknemers kunnen de ekonomie plat leggen (Roergebied 1923). Pogingen om beroepsorganisaties en vakbonden onder controle te krijgen kunnen worden tegengegaan door aan de organisatiestructuur van vóór de invasie/coup vast te houden en eventuele nieuw opgerichte organisaties niet te erkennen.

Sociale verdediging gaat er niet alleen van uit dat continue waakzaamheid de prijs van de vrede is, maar ook dat de verdediging van de onafhankelijkheid en vrijheid de verantwoordelijkheid is van iedere burger. Het systeem is meer omvattend dan het militaire, aangezien de hele bevolking bij de verdediging betrokken is. Deze betrokkenheid moet vrijwillig zijn, wil men er in moeilijke tijden van op aan kunnen. Het niet gewelddadige karakter van de verdediging is bij uitstek democratisch.

Aangezien het er, evenals in een klassieke oorlog, om gaat een gewapende vijand tegen te houden, mag verwacht worden dat er doden zullen vallen. Deze slachtoffers kunnen echter als "martelaars" gebruikt worden om het verzet te versterken en de tegenstander te isoleren. Er is geen reden om hier meer ontsteld te zijn over het vallen van slachtoffers als bij militaire conflicten. In feite wordt er minder bloed vergoten.

Ondermijning van het onderdrukingsapparaat

Sociale verdediging is niet alleen een defensief schild, het biedt ook de mogelijkheid om de onwettige regering c.q. externe agressor actief te bestrijden. Een Amerikaanse officier sprak in dit verband van het "zwaard" van de sociale verdediging (11). Doelbewuste acties en in het algemeen het hele proces van geweldloos verzet, waaronder m.n. het politieke "jiu-jitsu effect" richten zich op de ondermijning van de wil, loyaliteit en gehoorzaamheid van de militaire en ambtelijke componenten van het vijandelijke onderdrukingsapparaat. Hierdoor zullen deze machtsinstrumenten onbetrouwbaar en inefficiënt worden en zullen er wellicht muiterijen ontstaan. Dit kan in extreme gevallen leiden tot een desintegratie van de machtsbasis van de onderdrukker.

Ook het thuisfront van de agressor kan het doelwit vormen van ondermijnende activiteiten. Door tweedracht in zijn kamp te zaaien kan men de tegenstander verzwakken. De beslissende slag moet echter wel op eigen terrein worden geleverd.

In sommige situaties kan het mogelijk zijn om de wereldopinie te mobiliseren en internationale steun te verwerven. Dit kan leiden tot internationale politieke en/of economische sancties tegen de agressor c.q. machtsusurpator. Dergelijke sancties kunnen van betekenis zijn - men denke aan de olieboycot - maar primair zal de verdediger op eigen kracht zijn territoriale integriteit moeten herbepalen.

Samenvattend kan sociale verdediging zich op drie manieren voltrekken. In de eerste plaats wordt getracht door het weigeren van samenwerking en het ple- gen van obstructie te voorkomen dat de aanvaller zijn doel bereikt. In de tweede plaats probeert men door vast te houden aan geweldloze verzetsvormen, problemen te scheppen aan het thuisfront van de aanvaller. Tevens plaatst het uitblijven van gewelddadig verzet de militairen en overige ambtenaren van de onderdrukker voor morele dilemma's. Zij zouden hierdoor gedreven kunnen worden tot het slecht of geheel niet uitvoeren van opdrachten; zelfs mitterij is dan niet uitgesloten. In de derde plaats is sociale verdediging gericht op een maximale verwerving van internationale steun en op het uitlokken van diplomatieke en economische sancties tegen de andere partij. Het eerste punt, direkt voorkomen dat de tegenstander zijn doel bereikt, is verre- weg het belangrijkste. Internationale steun is meege- nomen; men mag er echter niet op rekenen.

Onderzoek naar de mogelijkheden van sociale verdediging

Vertrouwen in de eigen bevolking is een voor- waarde voor sociale verdediging. Voor de rest kan deze verdedigingsstrategie door de meest uiteenlopende samen- levingen met de meest uiteenlopende sociale en politieke organisaties - mits democratisch - worden aangewend. Sociale verdediging is als defensiebeleid bruikbaar voor landen met zeer verschillende veiligheidsproblemen.

De planning en voorbereiding van een sociaal verdedigingsstelsel zou gunstige bijeffekten kunnen heb- ben, met name een herwaardering van de waarden die de samenleving het verdedigen waard acht, hervormingen die tot een rechtvaardiger en vrijere samenleving leiden, en grotere participatie van de bevolking aan de demo- cratische bestuursprocessen. Deze gunstige neveneffek- ten zouden de wil en het vermogen weerstand te bieden versterken.

Door hun beleid op sociale verdediging te baseren kunnen staten met een grotere mate van zelfstandigheid hun veiligheid waarborgen. Dit is mogelijk doordat de verdediger niet meer stoelt op technologieën maar op de mensen zelf. Als de landen van deze wereld grotendeels in staat zouden zijn zelf - dat wil zeggen zonder hulp van een van de supermachten - hun territorium en politiek systeem te verdedigen, dan zou de mondiale veiligheidsproblematiek fundamenteel gewijzigd zijn. Door een effectief systeem van sociale verdediging zouden veel landen in Europa en Azië niet meer van de VS afhankelijk zijn voor hun veiligheid en geen konventionele of nukleaire wapens meer hoeven aan te schaffen. Niet-militaire hulp zou dan nog wel voorkomen, maar ieder land zou zelf in zijn veiligheidsbehoefte voorzien.

Er zijn uiteraard vele problemen verbonden aan het vraagstuk van de sociale verdediging. Deze zullen nauwkeurig moeten worden bekeken en vervolgens zal naar oplossingen moeten worden gezocht. De mogelijkheden en de gevolgen van de civiele en de militaire verdedigingsoptie zullen zorgvuldig moeten worden bekeken en vervolgens zal naar oplossingen moeten worden gezocht. De mogelijkheden en de gevolgen van de civiele en de militaire verdedigingsoptie zullen zorgvuldig tegen elkaar moeten worden afgewogen. Nader onderzoek in dezen is dan ook van groot belang. Zo'n 15 jaar geleden werd het idee om in de nationale verdediging te voorzien d.m.v. geweldloos verzet van de bevolking als vreemd beschouwd. Vandaag aan de dag wordt over deze mogelijkheid door politieke en militaire leiders in verscheidene landen serieus nagedacht. In de huidige wereld zijn veel dingen die vroeger ondenkbaar waren, de gewoonste zaak geworden; harttransplantaties, maanlandingen, kernwapens.... Dit kon worden gerealiseerd door het nodige intellect eraan te zetten en de nodige middelen eraan te besteden. Vergelijkbare vooruitgang kan op politiek gebied worden geboekt m.b.t. de verdediging van de vrijheid.

NOTEN

1. *Department of Defence Dictionary of Military and Associated Terms*, Joint Chiefs of Staff, J.C.S. Pub. 1 Washington, D.C., 3 september 1974.
2. Over sociale verdediging zie Anders BOSERUP en Andrew MACK, *War without weapons*, New York, Schocken, 1975; Adam ROBERTS, ed., *The strategy of Civilian Defence*, London, Faber, 1967; *Civilian Resistance as a National Defense: Nonviolent Action Against Aggression*, Harrisburg, Pa., Stackpole Books, 1968; Gene SHARP, *Exploring Non-violent Alternatives*, Hoofdstuk 3 en 4, Boston, Porter Sargent, 1971; en Gene SHARP, *The political equivalent of war - Civilian Defense*, *International Conciliation*, nr. 555 (gehele uitgave, november 1965).
3. Over de aard van niet-gewelddadige aktie als strijdmiddel zie Gene SHARP, *The politics of Nonviolent Action*, Boston, Porter Sargent, 1973.
4. Voor een analyse van politieke jiu-jitsu zie *Ibid.*, p. 657-704.
5. Dit verslag is gebaseerd op Heinz Ullstein's memoires, *Spielplatz meines Lebens*, Munich, Kindler Verlag, 1961, p. 338-340. Zie ook SHARP, *The politics of Nonviolent Action*, p. 89-90.
6. Sir Basil LIDDELL HART, *Lessons from Resistance Movements*, p. 205, in Adam ROBERTS, ed., *Civilian Resistance as a National Defense*, Harrisburg, Pa., Stackpole Books, 1978.

7. Zie Wilfred Harris CROOK, *The general Strike*, Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1931, p. 496-527; Donald GOODSPEED, *The Conspirators*, New York, Viking, 1962, p. 108-143 en 211-213; S. William HALPERIN, *Germany treid democracy*, Hamden, Conn., Archon Books, 1963 (1946), p. 168-188; Erich EYCK, *A History of the Weimar Republic*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1962, vol. I, p. 129-160; Karl RALOFF (pseud. voor Karl Ehrlich), Den Ikke-voldelige Modstand der Kvalte Kapp-Kupet, in K. EHRLICH, N. LINDBERG & G. JACOBSEN, *Kamp Uden Vaaben*, Kopenhagen, Levin & Munksgaard, Einar Munksgaard, 1937, p. 194-213; en John WHEELER-BENNETT, *The Nemesis of Power*, New York, St. Martin's Press, 1953, p. 63-82. Zie ook Gene SHARP, *The politics of Nonviolent Action*, p. 40-41 en 79-81.
8. Zie Adam ROBERTS, *Civil Resistance to Military Coups* Oslo, *Journal of Peace Research*, 1975, nr. 1, p. 23-30.
9. Dit verslag is gebaseerd op dat van Wolfgang STERNSTEIN, *The Ruhrkampf of 1923*, in Adam ROBERTS, ed., *Civilian Resistance as a National Defense*, p. 106-135.
10. Over het Tsjechisch verzet zie Robert LITTELL, ed., *The Czech Black Book*, New York, Praeger, 1969; Robin A. REMINGTON, ed., *Winter in Prague*, Cambridge, Mass., MIT-Press, 1969; Philip WINSOR en Adam ROBERTS, *Czechoslovakia 1968*, New York, Columbia University Press, 1969; en Vladimir HORSKY, *Prag 1968: Systemveränderung und Systemverteidigung*, Stuttgart, Ernst Klett Verlag, en Munich, Köselverlag, 1975.
11. ATKESON BG Edward B, *The Resistance of Civilian Based Defense to U.S. Security Interests*, *Military Review*, vol. L.VI, nr. 5, May 1976, p. 24-32 en nr. 6, June 1976, p. 45-55.